

Titel: Språk och annat arbete. Om Peter Bøgh Andersens bok Sproget på arbejde. Bidrag til en materialistisk sprogteori. GMT 1977

Forfatter: Ulf Teleman

Kilde: *NyS – Nydanske Studier & Almen kommunikationsteori* 10+11. *Sprogteori og tekstanalyse*, 1979, s. 212-228

Udgivet af: Akademisk Forlag, Universitetsforlaget i København

URL: www.nys.dk

© NyS og artiklens forfatter

Betingelser for brug af denne artikel

Denne artikel er omfattet af ophavsretsloven, og der må citeres fra den. Følgende betingelser skal dog være opfyldt:

- Citatet skal være i overensstemmelse med „god skik“
- Der må kun citeres „i det omfang, som betinges af formålet“
- Ophavsmanden til teksten skal krediteres, og kilden skal angives, jf. ovenstående bibliografiske oplysninger.

Søgbarhed

Artiklerne i de ældre NyS-numre (NyS 1-36) er skannet og OCR-behandlet. OCR står for 'optical character recognition' og kan ved tegngenkendelse konvertere et billede til tekst. Dermed kan man søge i teksten. Imidlertid kan der opstå fejl i tegngenkendelsen, og når man søger på fx navne, skal man være forberedt på at søgningen ikke er 100 % pålidelig.

Ulf Teleman

SPRÅK OCH ANNAT ARBETE

Om Peter Bøgh Andersens bok *Sproget på arbejde. Bidrag til en materialistisk sprogteori*. GMT 1977.

Många välmenande lingvister har blivit nedstämda av ständiga motgångar i försöken att sätta sin vetenskap in i ett politiskt användningsperspektiv. Man upplever sig lätt som fångar i en isolerad vetenskap om språk. Man finner inte vägen ut ur cirkeln av lingvistiska beskrivningar. Nya påfund och gamla stöter till varandra som biljardbollar, men de har inte kraft nog att stöta till något annat än sig själva.

Man har försökt bryta den här förtrollningen på olika vis. Resultatet är ibland blott ett föga insiktsgivande förhållande av traditionens ynkedom. Inte sällan lämnar man i realiteten studiet av språk för att göra något annat (även om detta andra av oförstånd eller på grund av institutionell hemvist kallas för språkstudium). En annan vanlig lösning i Danmark har varit att skruva ner generaliseringsanspråken och anställa betraktelser över enskilda texters eller texttypers funktion.

Peter Bøgh Andersen liknar i vissa avseenden dessa lingvister av god vilja: han slår hårt och ibland under bältet mot den språkvetenskapliga traditionen, han tappar ibland bort sig i kapitalets logik och industriell arbetsvetenskap och han gör bra analyser av texter från levande livet. Men det som gör den här boken intressant är att han därutöver inte släpper de teoretiska ambitionerna. Det vill säga: boken innehåller faktiskt bidrag till en materialistisk språk teori, så som det står i undertiteln.

Det är ett besvärligt arbete som PBA har tagit på sig, och det är som han själv medger bara en stapplande och osammanhängande början. Men det är viktigt att den starten nu är gjord i den skandinaviska språkvetenskapen. Min granskning här är inte avsedd att föra längre in i den nya terrängen. Jag vill bara presentera och diskutera PBA:s ansats för att se var den håller att bygga vidare på och var man måste tveka eller tänka om.

Det är inte så lätt att vaska fram bokens grundidé, eftersom texten rymmer så många brott och motsägelser, men jag tror man kan säga följande: Man ska inte analysera språk och text separat och därefter anknyta de specifikt språkliga eller textliga kategorierna till de sam-

hållbara processer där språkbruket försiggår. I stället måste man ta utgångspunkt i det samhälleliga arbetet, där språkliga handlingar ingår som moment vid sidan av och som ackompanjemang till andra handlingar. PBA föreställer sig en enhet "aktivitet" som utgörs av dels yttrandet och dels den icke-språkliga handling som yttrandet praktiseras i. Den materialistiska språkteoriens uppgift är det att förstå och beskriva aktiviteternas abstrakta struktur, vilken samtidigt är nyckeln till yttrandets och den icke-språkliga handlingens iakttagbara strukturer. En handling är samhällelig (och därmed en dimension av en aktivitet) endast om den manifesteras i (är en praktisering av) ett möjligt yttrande, ty bara genom språket blir aktiviteter "tilgængelige for det øvrige samfund". De möjliga aktiviteterna är bestämda av naturen och historien: ett system av fysiska aktiviteter som det PBA undersöker måste rätta sig efter "naturen" (man måste hämta en skiftnyckel, innan man kan använda den till att skruva loss en mutter) och efter "samhället" (i valet mellan två "möjliga" tillvägagångssätt bestämmer profiten under kapitalismen, dvs. det mest profitabla alternativet blir "nödvändigt"). Så långt är nog alla med. Det är i konkretiseringen av denna utgångspunkt som boken blir intressant och som kvalificerad (o)enighet mellan författare och läsare blir möjlig.

Boken är indelad i tre avsnitt: ett inledande med författarens språk-teori, ett centralt med analys av språkbruket i en mindre bilverkstad och ett avslutande om materialistisk språkhistoria. Den empiriska kärnan ligger framför allt i kapitlet om bilverkstadens arbete, det språkliga och det icke-språkliga. Tillsammans med Svend Erik Kaa har här PBA givit en utmärkt beskrivning av hur språk används dels som en del av arbetet (det ekonomiskt nödvändiga språket), dels som aktiviteter vid sidan av arbetet (det ekonomiskt onödiga språket). Vi får se hur kommunikationen systematiskt bestäms av vilka det är som samtalar med varandra (arbetsköparen - arbetaren, faglært - ufaglært, faglært - faglært), av kommunikationens funktion i arbetsprocessen (instruktion, arbetskoordinering, hjälp, arbetsdelning), av de fysiska betingelserna (verktyg saknas, värdeförstöring ska undvikas). Det här är ett ytterst läsvärt avsnitt med många fina iakttagelser. Här är inte platsen att gå igenom framställningen i detalj. Jag vill bara peka på den fina passagen om kontextbundet och kontextobundet språkbruk (s. 150) och på diskussionen om språk i och utanför handlingar samt om maskinen som "språk-

slukare" (s. 181f).

Det bör understrykas att denna empiriska del av boken är ett betydelsesfullt pionjärbete. Nästan alla funktionsorienterade språksbruksanalyser som jag annars känner till gäller språk som i utpräglad grad är avlägsnat från ett konkret handlingssammanhang. (PBA talar annorstädes om hur det är typiskt för vårt samhälle att stora block av språkbruk ställs före "sina" handlingar som långa förberedelsefaser. Skolan och lagstiftningen är typiska exempel på sådant språkbruk.)

Det är instruktivt att sidoställa PBA:s analys av bilverkstadens språkbruk med den helt annorlunda studien av sjukhusspråk som gjorts i Sverige (Pettersson 1978). På sjukhusen ingår en väsentlig del av kommunikationen direkt i ett icke-språkligt sammanhang. Inte desto mindre är den svenska undersökningen rent språklig: resten av verkligheten slinker in mest som kommentarer till iakttagelser rörande de språkliga elementens och strukturernas art och frekvens.

PBA redovisar själv sitt beroende av kapitallogiska synsätt. Man måste konstatera att han i tolkningen av de samhällsliga aktiviteterna ändå väl klarar av konfrontationen med faktiskt språkbruk och annat konkret beteende. Det är ont om pressade analyser och det är bara i få fall som jag finner tolkningarna lite för schematiska. På s. 85 förklaras den olika karaktären av kontorsarbete och verkstadsarbete med att det senare är värdeskapande. Den empiriska egenhet som författaren tar utgångspunkt i kan dock lättast och mest direkt härledas ur löneformen (som kanske i sin tur delvis återgår på de faktorer PBA nämner): tidlön gentemot ackordslön. Lite längre fram (s. 121f) talas det om hur det abstrakta och konkreta arbetet är åtskilda i mekanikerns medvetande. Om han får frågan "Varför skruvar du i fem bultar där?" svarar han inte "För att tjäna pengar". Däremot kan arbetare som står vid löpande bandet och skruvar i bultar svara så på samma fråga. PBA antar: "Jo mindre udviklet den konkreta planen er, jo mere dominerer arbejds abstrakte side." Detta är säkert sant men sammanhanget blir inte helt klart i boken. Det naturliga när man frågar någon om syftet med något hon gör är att hon svarar med ett nära liggande syfte. Om planen är att göra S_1 för att S_2 för att S_3 för att S_4 etc. så motiverar man normalt S_1 med S_2 . Om vi nu frågar löpandebandarbetaren varför han sätter i bultar, så är denna fråga (om bultisättningen är hans enda uppgift) synonym med frågan varför han arbetar. Men om vi ställer frågan till en

mekaniker gäller inte denna ekvivalens. Frågar vi däremot mekanikern varför han reparerar bilar, blir säkert hans svar detsamma som för den lönearbetande vid löpande bandet. (Uppfattningen om vad som är meningen med olika arbetsaktiviteter är ett intressant ämne som författaren har öppnat och som det vore intressant att undersöka närmare.)

Också på ett annat ställe i boken har jag noterat att författaren kikat i facit lite för tidigt. I bokens slutkapitel analyseras arbetarskyddslagen och PBA konstaterar de tautologiska inslagen i de bestämmelser som reglerar arbetsgivarens skyldigheter, medan arbetarnas anges mera precist: de "skal i det hele taget iagttage forsigtighed og orden på arbejdsstedet". Men försiktighet och ordning är lika relativa ord som dem PBA lagt märke till i paragraferna om arbetsgivarens skyldigheter. Det kunde likaväl ha stått "passende forsigtighed" eller "tilbørlig orden". Den slutsats som PBA drar är att de konkreta handlingsanvisningarna till arbetarna skrivs in i lagen medan de som avser arbetsköparna utfärdas av minister eller ämbetsverk eller hålls svävande.

I verkligheten är hela lagen bara en ram, dvs. det är klasskampen som bestämmer det reella innehållet i bestämmelserna, oavsett om det gäller arbetsköparens eller arbetarens rättigheter.

Innan vi går över till bokens teoretiska del vill jag ge uttryck för en besvikelse. Det har slagit mig att analysen av arbetsplatsspråket inte förutsätter språkteorien annat än på ett mycket allmänt plan. Hela den spännande genomgången av bilverkstadens språk i arbetet kan faktiskt läsas separat. En del av förklaringen härtill är säkert att teorin ännu befinner sig på skisstadiet. Kanske är också de oklarheter och motsägelser som fortfarande präglar den teoretiska bakgrunden en rimlig orsak härtill. Låt oss gå över till bokens första del "Sprogteori".

Yttrande och handling ses alltså som en enhet. (Naturligtvis är också yttrandet en handling, men det är inte den handlingen som avses utan den handling som yttrandet "är om".) På olika ställen i boken möter man försök att precisera hur de båda förhåller sig till varandra. I modellen s. 109 används begreppen djupstruktur och ytstruktur på ett sätt som erinrar om väsen resp. framträdandeform. Aktiviteten representeras som en reell men abstrakt (dvs. ej iakttagbar) djupstruktur som genomgår transformationer för att därvid omformas till yttrande och handling med dessas konkreta, iakttagbara ytstrukturer. På andra ställen betonar författaren att transformationerna inte ska förstås som

uttryck för likhets-olikhetsrelationer men som faktiska omformningsprocesser som den handlande i ett visst samhälle i en viss situation underkastar den lika så reella djupstrukturen. Dessa transformationer kan vara exempelvis ideologiska omformningar. De kan vara omformningar som beror på att aktiviteten skall frambringa bytesvärde. De kan ha sin grund i arbetets fysiska betingelser. I andra avsnitt av boken ges exempel på sådana "riktiga" transformationer. "Sammaställetransformationen" innebär att två handlingar komprimeras därför att de har samma förutsättning. Ska man hämta ett glas i köket och samtidigt ska hämta en mugg i köket, så går man naturligtvis inte två gånger utan tar båda kärlen direkt, så som man vanligtvis uttrycker saken i ett yttrande: "Lisa hämtade en mugg och ett glas i köket!". Sammaställetransformationen är som man kan se en reduceringstransformation. En annan omformning är "avvärjningstransformationen" som kan leda till att handlingen och dess yttrande intar en ny plats i förhållande till andra handlingar (och yttranden). I de flesta komplicerade arbeten kan en handling som är en direkt förutsättning för en sen handling behöva utföras mycket tidigt eftersom annars andra förutsättningshandlingar för den sena handlingen skulle få negativa bieffekter (grytan kokar över, lådan välter, motoroljan rinner ut...). Avvärjningstransformationen är en lineariserings- eller flyttningstransformation. Ett tredje exempel är "spetsställningstransformationen", också den en flyttning. Här drabbas den tidliga närheten mellan yttrande och handling. I stället för att instruera någon bit för bit så här:

yttrande 1 - handling 1 - yttrande 2 - handling 2 - yttrande 3 -
handling 3 etc.

rycker den instruerande fram yttrandena till en helhet, en samlad instruktion, innan den instruerade utför komplexet av ickespråkliga handlingar.

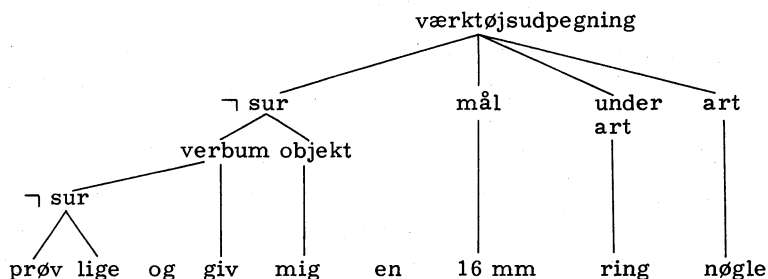
Sett i sitt handlingssammanhang blir varje yttrande entydigt, menar författaren (s. 9ff). I själva verket har varje handlingskontext sitt språk. I kapitalismens internationella värld är klåsspråk en mera grundläggande indelning än nationalspråk, ty klassen bestämmer vilka handlingssituationer och därmed vilka språk som är tillgängliga för människorna. Mot den bakgrunden blir t.ex. kasusgrammatikens begrepp agens, objekt, dativ, plats osv. idealistiska fiktioner. I de olika konkreta språk-

ken är andra mera specifika relationer eller roller reella: arbetare - arbetsföremål - arbetsverktyg - produkt, säljare - vara - pris - köpare, arbetare - kapital - produkt - arbetslokal etc.

Yttrandets ljud- eller skriftsida kallar författaren för semspåret. Beteckningen skall åskådliggöra att uttrycket är det synliga resultatet av ett betydelseskapande arbete. Det icke synliga resultatet av processen är förstås yttrandets totalbetydelse eller semaggregatet som PBA säger. Årskillnaden mellan process och produkt viktig. Tyvärr blir det rätt lite sagt om både det ena och det andra. Det är ju särskilt processen, ett vidare begrepp för betydelsesproduktion och tolkning - om jag har förstått PBA rätt - som är verkligt intressant. Författaren föreställer sig att processen sker som ett samspel mellan olika dimensioner, "et forløb af forskellige undertiden uafhængige sammenvævede forandringer". Dessa olika dimensioner eller plan skisseras i ett exempel (s. 37): "Hovedbestyrelsen pålagde forrige fredag SF's forretningsudvalg at styre forhandlingerne om en råenergiavgift." Först urskiljs ett syntaxplan (nominalfras, finit verb etc.), därefter ett temaplan (texten åsyftar lager av texter och på detta plan relateras dessa till varandra med en x-handlar-om-y-relation), så ett tidsplan som dock verkar ingå också i nästa plan, produktionsplanet, där processer och resultat av processer markeras. Slutligen kommer transformationerna som tyvärr lämnas ospecificerade. Att omformningarna inte ens antydningssvis beskrivs är synd, ty det är ju de som talar om hur yttranden förhåller sig till sina handlingar. Och det är ju referensen till de faktiska handlingarna som i en icke-mentalistisk, materialistisk språk-teori är "betydelsen". Men samtidigt är det begripligt att PBA gjort halt här tillsvidare: det är lättare att visa handlingssambandet för repliker i en verkstad (eller i varje fall mindre svårt).

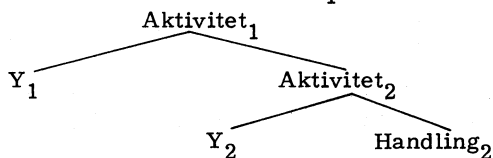
Vi får inte veta mycket om vilken typ av formella strukturer som modellen förutsätter i de olika dimensionerna. Det talas om syntagmer (narratologiska, semantiska) men det är inte sådana som vi känner från lingvistiska beskrivningar utan de avgränsas på något vis i handlingens egen syntax. Det är alltså oklart vilken typ av enheter som transformationerna tänks operera på. Likaså underlåter PBA att någorlunda explicit och generellt säga något om kriterierna som kunde hjälpa oss att avgränsa syntagmer i andra strukturer än dem han exemplariskt visar upp. Inte oväntat spelar operationer och föremål för operationer (ibland kal-

lade "handling" respektive "genstand") en betydande roll i den löpande textens resonemang, men några mera specifika avgränsningar är det knappast tal om. Det kostar exempelvis ingenting att kasta fram trädanalyser som den följande (s. 183):

Men är ett sådant diagram särskilt upplysande? Hur argumenterar man för att det är korrekt och för att andra alternativ är fel? Vad är \neg sur för någon storhet och vilka handlings- eller yttrandestrukturer står den för? Är den rekursiv, dvs. kan också en dominerad nod \neg sur expanderas till ett verb + objekt varefter verbet i nästa steg visar sig innehålla ett \neg sur?

Därmed är jag inne på de kritiska synpunkterna. Trots all sympati för ansatsen måste jag erkänna att åtskilligt i teoriavsnittet är så oklart i konturerna att det är svårt att ta ställning till det. Delvis beror läsarens osäkerhet på att begreppen skiftar innehåll. Djup- och ytstruktur är termer som används med en otydlig eller med växlande innebörd. Också transformationernas väsen och funktion är det svårt att få ett grepp om. Mest besvär har jag haft med det centrala begreppet semprocess. I bokens senare del ser det ut som om semprocesser avser all betydelseproduktion/perception i språkanvändningen (bortsett från transformationernas bidrag). Men tidigare i texten presenteras semprocessen som den process där yttranden är relaterade till handling via andra yttranden som då är "en slags fiktive ytringer". I så fall skulle semprocess gälla bara yttranden av typ Y_1 nedan:

Men det är tveksamt om denna analys är riktig. PBA har ingenstans sagt klart ut att handlingsdelen i en aktivitet kan ersättas med en annan aktivitet.

En annan svårbegriplig aspekt av semprocessbegreppet är dess förhållande till transformationerna, som ju också är processer. PBA föreslår att semprocesserna är de handlingar varmed vi i en bestämd samhällsstruktur normalt avgör om ett visst föremål eller en viss operation som benämns på ett visst vis verkligen är det avsedda föremålet respektive operationen. Transformationerna är tillfälliga avvikelser från det genomsnittliga, medan semprocesserna alltså är betydelseproduktionens/perceptionens överindividuella element (59ff och 106ff).

Ett annat problem är att PBA aldrig närmare analyserar vad han menar med arbete. Därigenom blir både aktivitets- och handlingsbegreppen i motsvarande mån suddiga. Man frågar sig vad det är för handlingar som hänger ihop med yttranden vilka anger egenskaper, tillstånd, relationer.

Till distinktionen mellan semprocessens "fiktiva handling" och verklighetens handlingar knyter sig den materialistiska språkteoriens värsta problem, tror jag. Problemet kommer tillbaka flera gånger, t. ex. som motsättningen "bevidsthed" - materia (s. 184), och författaren försöker blanda bort korten genom att visa hur planläggning kan förtingligas (vid demontering läggs komponenterna i en viss ordning så att monteringen kan följa komponenternas ordning i omvänd riktning) liksom texter kan ta fysisk form och mångfaldigas med tekniska hjälpmedel. Hit hör också antydning om dragkampen mellan textanalys och materialhistoria vid genomgången av språkhistoriens arbetsuppgifter.

Det vore fel att säga att PBA blir sårbar för Chomskys kritik (1959) av den behavioristiska språkfilosofin. Å andra sidan kan man inte värja sig för intrycket att bokens synsätt är mest fruktbart och lättast att tillämpa i sådana fall då språk och handling speglar varandra utan för stora brytningar och för stora avstånd, så som fallet är i den enkla arbetskooperationen. (PBA får också följdriktigt mest problem med det onödiga snacket i verkstaden. Det verkar som om hans språk teori står handfallen inför trivselprat och språkliga känsloutbrott.)

I boken antyds ett vidlyftigt maskineri av semprocesser och transformationer till bruk för den som vill förklara de delar av den samhälleliga textproduktionen som man traditionellt varit mest intresserad

av, men på nuvarande vetandenivå är denna del av arbetet mest lösa ideer. Det kan mycket väl visa sig att den självständiggjorda textproduktionen (ta t. ex. lingvistikens egna texter) har ett så indirekt förhållande till iakttagbara handlingar att PBA:s aktivitetsbegrepp blir så gott som tomt. Och så slinker lätt den strukturella textvetenskapen och lingvistiken genom materialistens bakdörr.

Det pointeras att semprocesserna bara indirekt (via transformationer) kan relateras till sina handlingar. Men det är också ett indirekt samband mellan semspår och semprocess. Betydelsen, dvs. identifikationshandlingarna, hos nedsnstående yttranden har helt olika form trots att yttrandenas spår i viss utsträckning har samma struktur:

- (1) Er der taget låg frem til alle kasserne?
- (2) Er der boret huller i alle brædderne?
- (3) Er alle de bestilte varer sendt ud til kunderne?

PBA menar att semprocessen bara skenbart har en allmän karaktär, knuten till det språkliga uttryckets form. Beviset finner han i en översättning av yttrande (1) till ett computerprogram. Detta är en intressant demonstration, men tappar man inte liksom bort en viktig insikt, nämligen att man som regel förstår (2) och (3) ifall man förstår (1) och att denna förståelse inte nödvändigtvis förutsätter att man på ett praktiskt vis kan ta reda på svaret?

Ett trick att få större överensstämmelse mellan yttranden och handlingar är att öka antalet språk. För författaren är dubbeltydighet ett konstgjort problem som sammanhänger med nationalspråksbegreppet: så fort vi uppfattar ett ord som flertydigt är detta ett tecken på att ett och samma semspår bara ingår i olika språk, dvs. ingår i olika samhälleliga aktivitetssammanhang.¹⁾ PBA vägrar godta tanken att det är samma ord som uppträder i olika betydelser, likaväl som han avvisar att de konkreta betydelserna kan avledas av en faktisk betydelse eller en postulerad grundbetydelse. Men hur gör man då med sådana fall där ett och samma uttryck i en och samma konkreta situation kan ha

1) Här skiljer sig PBA från Volosinov (1930, övers till eng. 1973) som i sin bok om materialistiskt funderad språkfilosofi ser orden som enheter och deras betydelser som den ständiga skådeplatsen för historiens klasskamp.

två olika betydelser? Är det då situationen som är homonym? Dessutom menar jag nog att PBA här faller på eget grepp. Redan på bokens första sida understryker han att arbete "netop er samfundsmæssigt" och därför måste "erhvervsaktivitet kunne udtrykkes sprogligt. Aktiviteter der ikke kan udtrykkes sprogligt, er ikke tilgængelige for det øvrige samfund, og kan derfor ikke være led i den samfundsmæssige arbejdsproces." Det här resonemanget måste väl förstås så att arbetsprocessens aktiviteter är typiserade genom språket. Vill vi skilja på två aktiviteter där handlingarna förefaller olika men yttrandena samma, så måste vi nästan från denna utgångspunkt anta att det är det språkliga uttrycket som är dubbeltydigt.

Egentligen betyder ju ett yttrande aldrig exakt detsamma från situation till situation. Betyder detta att antalet språk i själva verket är oändligt liksom antalet situationer? Även om vi lyckas systematisera situationerna och på så vis inskränka antalet språk, står vi kvar med frågan hur det kommer sig att den som kan ett språk (i en nationalspråklig undervariant) har så lätt för att förstå ett annat språk (i samma nationalspråkliga undervariant)? PBA har snuddat vid detta problem i det diakroniska avsnittet: hur kan "samma" ord användas i på varandra följande olika samhällsformationer?

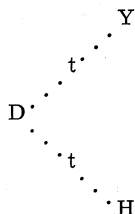
Man måste också ställa sig lite undrande inför PBA:s kriterium på vad som är olika språk. Det heter på s. 12 att om kategorierna är översättliga till varandra så "følger logisk at der må være tale om to forskellige sprog". Även om uttrycket "traduttore traditore" har sin giltighet, skulle jag nog vilja vända på saken: om översättning är möjlig, så är det ett tecken på att det rör sig om två språk, ty om man hade kunnat uttrycka ett visst innehåll på ett sätt (inom ett språk) behöver man ju inte flera. Därför har inget språk normalt absoluta synonymer. (Men det är klart att om man accepterar klassspråk som överordnade nationalspråken, så kommer saken i en annan dager. Då följer översättligheten inom klassspråket (nämligen från det ena nationalspråket till det andra, därför att de är olika språk!) medan översättning mellan olika klassspråk är omöjlig (eftersom de olika uttryckssätten är på samma språk men har olika betydelse). Slutsats: översättningskriteriet leder i cirkel.

Förhållandet mellan yttrandet och dess handling är som jag redan nämnt försöksvis preciserat på en graf s. 109. Här framställs yttrandet som transformerad struktur (i förhållande till djupstrukturen) och hand-

lingen som en transformerad struktur i förhållande till yttrandet. Det ser alltså ut som om PBA uppfattar relationen djupstruktur (D) - yttrande (Y) - handling (H) på följande vis ("t" står för transformation(er)):

D....t....Y....t....H

Man undrar om det finns empirisk grund för denna modell. Formellt kunde man vänta sig också följande möjligheter:

dvs. Y har genomgått andra transformationer än H

D....t....H....t....Y dvs. Y har genomgått alla transformationer som H plus några till

Det är lite förvånande att PBA med sitt sinne för formella strukturer inte lite mer i detalj har diskuterat de här tre principiellt olika möjligheterna.

Den materialistiska språkteorin gäller framför allt förståelsen av yttranden, texter i deras funktionella sammanhang. Men PBA verkar också ha ambitionen att sätta något i stället för den traditionella grammatikens beskrivningar av satsers struktur (s. 16):

Hvis der siges: "Kan du nitte belægningen på?" så er det vigtigt for modtageren, at nitte er monteringsmidlet; det er aldeles uvigtigt, at visse grammatikere mener, at nitte er et verbum."

Detta låter friskt och progressivt men kan lätt missförstås av folk som inte begriper vad grammatik är. Om någon säger "Ole har nittet belægningen på", är det något annat än om han säger "Har Ole nittet belægningen på", och det vet man även om man inte har hört just de meningarna förr, helt enkelt därför att man kan nationalspråket danska och vet att har är det finita verbet och att meningen får olika betydelse om detta kommer på första eller andra plats. Och vad som är första eller andra plats bestäms av grammatiken i danskens huvud. Här klarar vi oss inte med PBA:s syntagmer utan får nöja oss med de gamla vanliga:

det regner idag
regner det idag

(det är t.ex. ingen "genstand")

Lasses bil er færdig
er Lasses bil færdig

(både Lasses och bil är en
slags "genstande",
och er saknar så gott som betydelse)

Det är därför inte tillrådligt att förneka den självständiggjorda syntaxens existens. Det är viktigt för mottagaren i det nämnda exemplet att nitte är ett verb. (På andra ställen i boken är inte PBA så avvisande. Vi kommer ihåg att han räknar med ett särskilt syntaxplan som en dimension i den process som skapar yttrandets semspår.)

Försöken att visa handlingssyntaxens relevans för satssyntaxen är inte alltid övertygande. Det verkar t.ex. som om författaren vill förklara samordningsstrukturen i satser ur omvandlingar på handlingsplanet. (Se ovan om "sammaställetransformationen".) Även om koordination historiskt kan förklaras under hänvisning till sådana processer, så är det helt klart att koordination i dagens danska inte kan förstås som en direkt spegling av icke-språkliga handlingsstrukturer knutna till yttrandena. De språkliga reglerna för koordination är på en gång enklare och mera komplicerade. Ännu mera extravagant är liknelsen mellan språkets topikaliseringar och den spetsställningstransformation som PBA beskriver (se isht s. 76).

Boken avslutas med ett språkhistoriskt balansnummer på slak lina, där författaren granskar traditionen¹⁾ för att få en fingervisning om var en materialistisk språkhistoria bör kunna starta. Slutsatsen blir förvånande nog att syntaxen är den bästa utgångspunkten:

Derimod er de fonologiske ændringer kun meget indirekte tilgængelige for samfundsmæssige forklaringer. Det skal tilføjes, at ordstoffet, herunder etymologien, naturligvis også har en tæt forbindelse med samfundet og dets udvikling - næsten for tæt fristes man at sige (s. 225).

Når jeg sagde at forbindelsen mellem samfund og ordstof næsten var for tæt, så dækker det over det indtryk, at ordene egentlig

1) PBA hedrar sin århusianske föregångare Skautrup vars förord med rätta citeras.

blot dukker op, når det er brug for dem, eller skifter betydning når der er brug for det. Der er ikke den samme dialektik mellem en samfundsmæssig forandring og en naturlig, "brugsmæssig" træghed, som der er ved syntaksen. Jeg ser altså syntaksen som kamppladsen mellem på den ene side en økonomisk afledt tendens til "funktionalitet og rationalitet", og på den anden side en modstand mod denne tendens, beroende på en indre, naturgroet logik (s. 226)¹⁾.

Ordhistorien skrämmer lätt marxisten: det är för besvärligt att hitta de stora linjerna i landskapet för alla träden. I myllret av samhällslighet syns inte spåren av de deduktivt givna centrala samhällsformerna. Men i sin förklaring av syntaxens förvandlingar i gränsskedet mellan vikingatid och medeltid lyfter sig författaren högt över den lexikaliska oredan. De drag i den danska syntaxens utveckling PBA fäst sig vid är den fastare ordföljen, verbets placering före objektet, ordföljdsmarkering av tema-remastruktur, nominaliseringarna. Alla de här ändringarna har gjort syntaxen i en viss mening effektivare, menar han. Dessutom har föremålet för handlingen kommit att dominera på bekostnad av själva handlingen, och i nominaliseringarna har t.o.m. handlingen förtingligats. Vad kan så den samhälleliga bakgrunden till dessa förändringar vara? Jo, effektiviteten är en sida av profitmaximeringen, och förtingligandet skulle kunna hänga ihop med varuekonomin. Varuekonomi och profitmaximering under vikingatiden? Inte omöjligt, anser PBA, som erinrar sig att det vi vet om vikingatidens och medeltidens språk härrör från texter med ursprung i befolkningens toppskikt, de "stats- og skriftbærende stænder", och dessa var från 900-talet och framåt i stigande grad "engageret i en fjernhandel der kunne være formidlet af penge" (s. 22f). Sim-

1) Vid läsningen av denna och andra passager kommer man att tänka på den syndafallsmyt som PBA ironiserar över när han möter den hos sina meningsmotståndare. Läs t.ex. på s. 12: "Sammen med de idealistiske teorier hører en syndefaldsmyte. Da det jo desværre er sådan, at de ideale typer ikke findes rent, så må de virkelige undertyper betragtes som fordrejede former, besudlede af sociale uligheder og nederdrægtigheder. Syndefaldsmyten udgør den røde tråd i klassikeren 'Sprog og påvirkning'."

salabim har tingen fallit på plats. Frågan är bara om inte det mesta låter sig göras sannolikt med hjälp av så svepande historieskrivningar.

Det heter: "För en kapitalistisk tankegång er sproget noget, der skal have effekt. " Men språkbruk har alltid varit handling, och handling syftar alltid mot en eller annan effekt. Ett språk som bara används till lek, sånger, ramsor är knappast ett språk i vår mening. För att talet om kapitalismens effektivitetsjakt ska bli intressant i språkliga sammanhang, så måste man specificera vilken typ av effektivitet det gäller relativt andra samhällsformers effektivitetsbegrepp. Och det är inte alls orimligt att effektivitet har en annan innebörd i ett varuproducerande samhälle än under naturhushållning, och att de olika effektivitetsföreställningarna också kan förbindas med olika språkliga strukturer. Men vilken innebörd det i så fall ska ha återstår att se. PBA har velat ta ett första steg genom att försöka visa hur kapitalismens bedömning av kostnad ; nytta kräver att momenten i betalda kommunikationsprocesser är ordnade, så att varje moments alternativ kan värderas mot varandra. Detta innebär att paradigmet har en grundläggande funktion under kapitalismen, menar PBA, och han tar därifrån obesvärat språnget till den syntaktiska strukturen i meningar under kapitalismen: fast ordföljd (= paradigm intill paradigm, "slot"-syntax) blir önskvärd.

Kapitalismens mest typiska språk är datorspråken, menar PBA. Också här härskar den fasta ordföljden, orden har ingen böjning, en handlingsförutsättning placeras alltid före handlingen. "Strukturen er ekstremt funktionel. " Och det är ju också mot det idealet syntaxutvecklingen i det naturliga språket strävat, noterar författaren. Datorspråken ligger bara ännu ett steg före, är tanken, och orsaken därtill är väl att där kapitalismens krafter fått härska fritt utan att störas av den tröghet som det naturliga språkets inre "naturgroede" logik erbjuder. Denna parallell förefaller mig också i flottaste laget. Man kan bli fundersam, om man betänker att många av de drag som kallas extremt funktionella i kapitalismens mening faktiskt också är konstitutiva för det teckenspråk som de döva utvecklat för eget bruk. Och det är svårt att tänka sig en grupp som varit mindre integrerad i det kapitalistiska systemet. (Se t.ex. Fischer 1975 om American Sign Language och Sørensen & Hansen 1976 om danskt teckenspråks syntax hos barn.)

I programmeringsspråken är verbet aldrig placerat efter objektet. Författaren försöker förklara detta liksom ordställningen i de moderna europeiska språken: varan, som motsvarar språkets "genstands"-uttryck, har i marknadsekonomi kommit att dominera över (produktions-) processerna, som motsvarar språkets verb, medan i tidigare ekonomier processen hade en starkare ställning i människors medvetande och var nära förbunden med produktens bruksvärde. Här kommer en hypotes av Lehmann väl till pass: verbets slutställning i äldre språk (samt i andra samhällsformer än den kapitalistiska) anger att verbet är satsens viktiga led, formellt och innehållsligt. Också här imponeras man av det vida perspektivets briljans, men det behöver väl inte sägas att sakunderlaget är väldigt bräckligt.

Verbflyttningen skulle enligt boken vara effektivitetsfrämjande också på ett annat vis: det uppstår en plats sist i satsen för ny information, som ju ofta ligger i objektet (s. 218). Vad som sägs om systematiseringen av uttryck för tema-remarelationen är inte helt genomskinligt. Jag har svårt att tänka mig att genomföring av fast ordföljd har gynnat hänsyn till informationsstrukturen. Man hade väntat tvärtom. Det är ju en känd sak att språk med rik morfologi har större spelrum när det gäller att precis återge sådana aspekter av innehållsstrukturen genom ordföljd. Allt tyder väl också på att tema-remarestrukturen är fullt utvecklad i ett språk som är mera spontant, mera omedvetet. I talspråket kom säkert temat först - också i de meningar som uttalades i stamsamhället. Andra ordföljder hör sannolikt hemma i mera rituella språk eller konstspråk, både nu och i riktigt gammal tid: "maðr er nefndr Ermundr".

"Sproget på arbejde" är en mycket stimulerande och tänkvärd bok. För det första drar den in helt nya typer av texter till belysningen av mänskligt språkbruk. Annars är vi mest vana vid studier av texter som är lösgjorda från ordinära handlingar, språkbruk utan direkt samband med produktionen: skönlitteratur, massmedier, samtal i intimsfären, språk i skolan. För det andra är här mer energiskt än jag sett någon annanstans språkbruket kopplat till sina materiella förutsättningar och till de åtföljande icke-språkliga handlingarna. För det tredje tycks mig de ännu alltför vaga tankarna om semprocessens natur vara en början till språkproduktionens teori, en teori som vi hittills nästan saknat

(och som för övrigt Chomsky 1975 misstänker är teoretiskt omöjlig för människor att konstruera).

Avslutningsvis vill jag ändå klaga lite på bokens textliga egenskaper. Då tänker jag inte på typografin, även om man kan irritera sig på den dåliga markeringen av nya avsnitt och kapitel, på de halvtomma sidorna strax innan helsidesfigurarna kommer etc. Det jag avser är i stället att boken inte är ordentligt innehållsligt och formellt genomarbetad. Författaren nästan koketterar med bristen på sammanhang (s. iii):

Efter at jeg har læst korrektur på bogen , kan jeg se, at afsnit II nok ikke opfylder ret mange af de krav, man normalt stiller til videnskabelig prosa: der er mange gentagelser, idéerne er temmeligt vildtvoksende og principløse og nogen fremadskridende argumentation er det svært at få øje på. Alligevel vil jeg mene, at afsnit II er det bedste i bogen. Man kan her se, hvordan eksisterende lingvistiske teorier er kommet i vildt slagsmål med et sprogligt materiale, som de ikke er beregnet til at beskrive. Afsnittet er et nødtørftigt redigeret spor af denne hændelse, og når man læser afsnittet skal man ikke i første række bestræbe sig på at få teksten til at hænge sammen. Man skal hellere gå på jagt efter modsigelser og svagheder og prøve selv at få noget sammenhængende ud af det.

Det finns förstås en risk att en energisk genomarbetning skyler material som nu får olika läsare att tänka ihop andra sammanhang än författaren skulle ha gjort. Det har f. övr. nästan blivit på modet att söka stimulera en dialog mellan text och läsare genom att servera läsaren tillräckligt många obearbetade själv motsägelser. Egentligen är det också bra att gamla tiders förlamande perfektionism har gett vika för en mera funktionell syn på den vetenskapliga kommunikationen.

Men skrivsättet i den här boken har också sina risker. Bl.a. kan det hindra författaren själv att arbeta sig fram till en verkligt sammanhängande förståelse som han kunde ha glädje av före egen del och som läsaren kunde ta ställning till. Trots allt är det författaren som har den bästa utgångspunkten för ett sådant arbete. Och mitt intryck är inte att dialogen med läsaren blir sämre för att författaren har tänkt någorlunda färdigt eller explicit lägger fram sina problem. För läsaren präglas annars tolkningsarbetet av alltför stor osäkerhet: när beror de

obegripligheter man registrerat på att man läst boken alltför slött (eller på att man själv är dum) och när utgör obegripligheten reella, sakliga problem? Man får därför hoppas att PBA går vidare i arbetet på en materialistisk språkteori. Jag ser i varje fall med spänning fram mot fortsättningen.

LITTERATUR

- Chomsky, N., 1959, A review of Verbal Behavior by B. F. Skinner. Language 35, 26-58.
- Chomsky, N., 1975, Reflections on Language. New York: Pantheon Books.
- Fischer, S., 1975, Influences on word order change in American Sign Language. I: C. N. Li (ed.), Word order and word order change. Austin and London: University of Texas Press. 1-26.
- Lehmann, W. P., 1974, Proto-Indo-European Syntax. Austin and London: University of Texas Press.
- Pettersson, P. A., 1978, Sjukvårdsspråk. Skrifter utg. av Svenska språknämnden 63. Stockholm: Svenska Bokförlaget.
- Skautrup, P., Det danske sprogs historie. I-IV. København: Gyldendalske Boghandel. Nordisk Forlag.
- Sørensen, R. Kjær, & B. Hansen, 1976, Tegnsprog. Statens skole for døv, København.
- Vološinov, V. N., 1973, Marxism and the Philosophy of Language. New York and London: Seminar Press. Ryskt original 1930.